

J. van Donselaar, *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990* (Dissertatie Utrecht 1991; Amsterdam: Bert Bakker, 1991, 249 blz., f34,90, ISBN 90 351 1056 0).

Over de pogingen om in Nederland na 1945 het fascisme/nationaal-socialisme opnieuw vorm te geven is nog maar weinig gepubliceerd. Wellicht hangt dit samen met de geringe betekenis van deze activiteiten. Maar in zekere zin is het toch ook wonderlijk, dat de grote alertheid van politiek en journalistiek op dit punt geen pendant in diepergaand onderzoek heeft gevonden. Zulk onderzoek had bovendien heel goed kunnen aansluiten bij de juist nogal talrijke publikaties over het Nederlandse fascisme en nationaal-socialisme van voor de oorlog.

Hoe dan ook, de dissertatie van de antropoloog Van Donselaar met als titel *Fout na de oorlog* is in dit opzicht een begin en kan worden gezien als een goede basis voor voortzetting van onderzoek. De nadruk in dit boek ligt op beschrijving. Het is een zeer leesbaar en knap beperkt van omvang gehouden overzicht van vele groepen en groepjes, partijen en partijtjes, en niet te vergeten individuen, die als fascistisch kunnen worden beschouwd of althans met het fascisme in verband kunnen worden gebracht.

Van Donselaar hanteert geen scherpe, in algemene termen vervatte, omschrijving van zijn object. In een korte paragraaf in zijn inleiding wijst hij op de problemen bij het opstellen van zo'n omschrijving. Niet onverstandig kiest hij zijn invalshoek anders, namelijk bij de pogingen uitdrukkelijk aan te sluiten bij het vooroorlogse fascisme. Zijn centrale vraagstelling luidt: 'Hoe is getracht na oorlogse fascistische continuïteit in organisatorisch verband te bewerkstelligen'? Dat heeft geleid tot een min of meer genealogisch-organisatorische opzet, die het de auteur mogelijk maakte vooral via de personele continuïteit orde te scheppen in de veelheid van zijn materiaal. Het verhaal begint dan bij personen, die al voor en in de oorlog een rol speelden en dus meestal ex-politieke delinquenten waren. Later treden nieuwelingen, meestal nadat zij eerst in een of andere organisatie een ondergeschikte rol hadden gespeeld, meer op de voorgrond. In toenemende mate hebben zij, alleen al door hun leeftijd, geen oorlogsverleden.

Wat de organisaties betreft vangt het relaas aan in de vroege jaren vijftig wanneer de Stichting oud politieke delinquenten (niet de verwarren met de Stichting toezicht politieke delinquenten) en de Nationaal Europese sociale beweging worden opgericht. De eerste is vooral een organisatie met een sociaal doel. De tweede wil openlijk en uitdrukkelijk politieke partij zijn. Daarmee is tevens één van de steeds terugkerende dilemma's gegeven: kunnen de doeleinden, als zij al politiek van aard zijn, beter verborgen blijven of beter openlijk getoond worden met alle risico's van juridisch optreden en wellicht zelfs een verbod? Daarmee hangt dikwijls een verschil in optreden 'backstage' en 'front-stage', zoals Van Donselaar formuleert, samen.

Ook nog in de jaren vijftig verschijnen, min of meer als opvolgers van de SOPDen de verboden NESB, de HINAG (Hulp aan invalide oud-Oostfrontstrijders, nabestaanden, politieke gevangenen en anderen) en de Nederlandse oppositie unie ten tonele. Ook deze beide leiden een moeizaam bestaan. De jaren zestig laten een 'veelstromenland' zien met de Jan Hartman Stichting (vooral sociaal gericht), de Noordbond (met een cultureel gezicht) en de Boerenpartij als duidelijkste verschijningsvormen, naast het optreden van individuen (als P. van Tienen, eerder oprichter van de NESB) en een aantal blaadjes. De Boerenpartij kan overigens moeilijk zonder meer als een fascistische partij worden beschouwd. Zij is in de eerste plaats een (rechts radicale) belangenpartij, die mede door het curieuze optreden van H. Koekoek, in deze jaren veel proteststemmen weet te verwerven. In het kader van dit boek is de BP vooral van belang omdat er voor veel ex-politieke delinquenten een 'magneet-functie' van uit gaat. Daarmee speelt de BP dus een rol in de continuïteit die de auteur als rode draad door zijn boek laat lopen.

In de jaren zeventig wordt het veld gedomineerd door de zonder twijfel fascistische Nederlandse volks unie met J. Glimmerveen in de hoofdrol. Dan is dus opnieuw de vraag naar juridisch optreden actueel. De feitelijke juridische acties tegen de NVU zijn niet succesvol. Hetzelfde kan overigens gezegd worden van de NVU zelf. Iets 'beter' doen de diverse verschijningsvormen van de centrumpartij het, die in de jaren tachtig de meeste aandacht trekken met H. Janmaat als op de voorgrond tredende figuur. Deze partijtjes concentreren zich op wat zij noemen 'het vreemdelingenvraagstuk'. Even lijkt het erop dat een vierde politieke stroming zal ontstaan, maar al spoedig blijken ook ditmaal onderlinge twist en aanwijsbare bindingen met fascisme en ex-politieke delinquenten de grenzen van het succes scherp te trekken. Het blijft bij enkele zetels in vertegenwoordigende organen, zij het dat in bepaalde gevallen (deelraadsverkiezingen) een percentage van boven de tien wordt behaald.

Van Donselaar heeft nuttig werk verricht met dit vooral chronologische relaas van een conglomeraat van overwegend minuscule en ruziemakende organisaties, die hier overigens niet uitputtend zijn opgesomd (in het bijzonder een reeks meer cultureel ogende instellingen en pogingen 'geschiedvervalsing' tegen te gaan, zijn niet vermeld). Het boek voorziet in de behoefte aan een overzicht waarin men snel een eerste typering van deze organisaties kan vinden. Toch zijn er ook wel enkele kanttekeningen te maken. Ten eerste wreekt zich af en toe de wel heel gemakkelijke manier waarop de auteur zich in zijn inleiding van het probleem van de omschrijving van fascisme, nationaal-socialisme en extreem (of radicaal) rechts onttreedt. Speciaal bij de BP en de diverse variaties van de centrumpartij dringt zich de vraag op naar een meer precieze aanduiding van het fascistisch gehalte. Een echt antwoord daarop blijft uit.

Ten tweede is de verantwoording van de bronnen in bepaald opzicht gebrekkig. Het onderzoek beruiste vooral op twee typen bronnen. Enerzijds openbare en voor ieder toegankelijke, voornamelijk gedrukte documenten (waaronder opmerkelijk veel perspublicaties). Naar deze bronnen wordt in noten keurig verwezen. Anderzijds persoonlijke contacten in het beschreven milieu: min of meer formele interviews, maar ook meer losse gesprekken en via die contacten verkregen documenten (dan wel inzage in die documenten, dat is niet steeds duidelijk). De op deze bronnen berustende passages van het boek blijven geheel ongeannoteerd. De lezer moet het doen met enkele heel algemene opmerkingen in het inleidend hoofdstuk. Van enige 'wetenschappelijke controle' kan dus geen sprake zijn. Nu is evident dat de onderzoeker voor een probleem stond. Tegenover de bereidheid tot medewerking van de betrokkenen moest natuurlijk de nodige discretie staan. Maar juist omdat de tekst hier en daar wel degelijk aanwijzingen bevat op wie bepaalde informatie teruggaat, lijkt de mogelijkheid aanwezig te zijn geweest om wat preciezer te zijn.

Tenslotte, maar dat is misschien vooral een kwestie van smaak, vind ik het jammer, dat de auteur het voor de behandelde organisaties zo 'vijandige klimaat' zo sterk als een gegeven beschouwt en zo weinig op de maatschappelijke basis daarvan ingaat. Van Donselaar komt bij herhaling terug op de problematiek van de juridische bestrijding. Maar niet besproken wordt de vraag of dit cruciale 'vijandige klimaat' niet zou kunnen worden aangetaast door bijvoorbeeld een combinatie van problemen rond werkloosheid, stagnerende verzorgingsstaat en de aanwezigheid van grote groepen allochtonen. De slotzinnen van het boek doen hierover wel een uitspraak: de auteur betwijfelt of een bekwame leider een fascistische organisatie wel tot succes zou kunnen brengen. 'Wanneerde schotten van het 'vijandig' klimaat het mochten begeven, dan zou er pas echt een gevaarlijke situatie ontstaan'. Maar dat is een toegift, geen conclusie op basis van voorafgaande analyses. Kortom: er is nog voldoende te onderzoeken. Van Donselaars boek zal daarbij goede diensten bewijzen.

D. Hellema, 1956. *De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1990; Amsterdam: Jan Mets, 1990, 294 blz., f55,-, ISBN 90 5330 006 6).

In dit boek wordt een krachtige poging ondernomen tot revisie van het beeld dat tot de clichés in de bestudering van de naoorlogse buitenlandse politiek van ons land is gaan behoren: Nederland als trouwe en volgzaam bondgenoot van de Verenigde Staten. Hellema, die internationale betrekkingen doceert aan de Universiteit van Amsterdam en op het onderhavige werk promoveerde, wil aantonen dat 'de gangbare opvattingen over de naoorlogse Nederlandse buitenlandse politiek, althans voor wat betreft de jaren vijftig, onjuist zijn' (9). Met andere woorden: ons land zou zich in zijn beleid veel minder door een houding van kritiekloze Atlantische solidariteit hebben laten leiden dan vele waarnemers hebben aangenomen.

In hoeverre overtuigt Hellema ten aanzien van zijn centrale these? De lezer van deze recensie zij bij voorbaat gewaarschuwd. Ooit schreef ikzelf een proefschrift over de rol van Nederland in het Atlantisch Bondgenootschap, onderde hoofdtitel *Een trouwe bondgenoot*. Ofschoon mijn eigen onderzoek in hoofdzaak betrekking had op de jaren zestig, heb ik er geen moeite mee dat Hellema mij voortdurend de maat neemt. Dat mag hij doen omdat in recente publikaties van mijn hand het beeld van de Nederlandse loyaliteit ook is toegepast op het voorafgaande decennium. Sterker nog: ik durfde beweren dat, behoudens de relatief korte Hollanditis-periode (eindjaren zeventig tot middenjaren tachtig), ons land tijdens het gehele bestaan van de Alliantie inderdaad een trouwe bondgenoot van Amerika is geweest. De huidige discussies over veiligheidspolitieke samenwerking in Westeuropes verband tonen opnieuw aan hoe sterk de Nederlandse buitenlandse politiek is gericht op de Atlantische wereld en hoezeer de Verenigde Staten wordt gezien als de enige mogendheid die ons land kan beschermen tegen continentale invloeden. Ik laat hierbij maar in het midden of hier sprake is van 'Fernliebe aus Nachbarnhass'.

Men begrijpe intussen dat mijn bespreking onvermijdelijk het karakter heeft van een repliek. Eerdere recensies van Hellema's boek, die in het algemeen welwillend doch kritisch van inhoud waren, maken het mij overigens gemakkelijk Hellema's aanval te weerstaan. In feite heb ik weinig aan de inmiddels gerezen bezwaren toe te voegen. Laat ik deze samenvatten en aanvullen:

1 Hellema wil verder springen dan de lengte van zijn polsstok toelaat. Hij doet uitspraken over het Nederlandse beleid in de jaren vijftig maar beperkt zijn historisch onderzoek tot twee — op zichzelf belangrijke — gebeurtenissen in één jaar, te weten de anti-communistische opstand in Hongarije en de Suez-crisis. Voor de beoordeling van Nederlands positie als bondgenoot van de Verenigde Staten zijn zeker zo belangrijk de uitgesproken pro-Amerikaanse opstelling van ons land in het Koreaanse conflict (Hellema zwijgt daar helemaal over), de houding tegenover de herbewapening van West-Duitsland en de Europese Defensie Gemeenschap alsmede—later in het decennium—het Nederlandse standpunt inzake de noodzaak West-Europa niet al leen met strategische maar ook met tactische kernwapens te verdedigen. In al deze kwesties kan er geen twijfel over bestaan dat Nederland de lijn van de VS volgde.

2 Ook binnen de perken van zijn eigen onderzoek trekt Hellema conclusies die niet volledig worden gesteund door de aangedragen feiten. De auteur verbergt niet dat de Suez-crisis als casus hem meer kansen biedt om te wijzen op een kloof tussen Nederlandse en Amerikaanse opvattingen dan het geval van de Hongaarse revolutie. Zeker, wat het laatste betreft was er ook in Nederlandse regeringskring teleurstelling over het onvermogen van de Verenigde Staten om de vrijheidsstrijders in Hongarije de helpende hand te reiken. Maar dit neemt niet weg dat ons land op het hoofdpunt, namelijk op welke wijze de NAVO op het brute optreden van de Sovjet-